

Nauczyciel jako etyczny wychowawca

„W żadnym zawodzie człowiek nie ma tak wielkiego znaczenia,
jak w zawodzie nauczycielskim” – W. Okoń

Rola wychowawcza nauczyciela

Jan Zamojski, w akcie fundacyjnym Akademii Zamojskiej, w 1600 roku zawarł słowa, które pomimo kilku wieków nic nie straciły na znaczeniu: „Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”. Oświata jest narzędziem w rękach polityki państwa i to od niej – w dużej mierze - zależy, jakie społeczeństwo zostanie ukształtowane. Nie można przy tym pominąć roli rodziców jako pierwszych nauczycieli, którzy przebywają z dzieckiem od urodzenia do rozpoczęcia edukacji w przedszkolu lub szkole, czyli w okresie jego największej podatności na wpływ wychowawczy. Rodzina i szkoła to dwie najważniejsze instytucje, które powinny złożyć dziecku/uczniowi jak najlepszą ofertę wychowawczą. Pierwsza z nich działa intuicyjnie, nieformalnie. Jej efekt wychowawczy zależy od tego, czy rodzice są świadomi swojej roli w kształtowaniu swojego dziecka, systemu wartości jaki chcą mu przekazać, od tego, czy chcą się tej roli podjąć i mają wiedzę oraz umiejętności jak ją skutecznie wypełnić. Druga z tych instytucji, szkoła, swoją instytucjonalną działalność opiera się na wartościach i celach określonych przez państwo w licznych aktach prawnych. Nie są one jednak wystarczające, jeśli nauczyciele je realizujący nie będą profesjonalistami cieszącymi się nie tylko opinią znawców przedmiotu, ale także, a może przede wszystkim, ludźmi zasługującymi na uznanie i szacunek, osobami, których osobowość i postawa moralna przyczynia się do podnoszenia rangi ich zawodu oraz rangi współczesnej szkoły.

Szczególnie istotne wydaje się to właśnie teraz, kiedy – jak zauważa Przemysław Ziółkowski - „współczesny człowiek i całe społeczeństwa przeżywają kryzys wychowania. Coraz częściej mówi się o tym, że żyjemy w czasach dehumanizacji, że dominują dziś wartości jedynie pozorne, (...) a moralność jest negowana i podważana”¹. Często słyszy się w mediach o sytuacjach niestosownych, czy wręcz wulgarnych zachowań uczniów wobec nauczycieli, braku respektowania jakichkolwiek zasad. Niestety coraz częściej słyszy się też o zachowaniach nauczycieli nie liczących z godnością zawodu nauczyciela. Radzenie sobie z sytuacjami trudnymi zarówno w kontakcie nauczyciela z uczniem, jak i jego rodzicami, radzenie sobie z własnym stresem i wypaleniem zawodowym to często zamawiane tematy szkoleń dla nauczycieli².

Z drugiej strony, żyjemy w kraju, który wciąż znajduje się w stanie transformacji ustrojowej. Zdaniem politologów jednym z najbardziej skomplikowanych problemów tego okresu jest

1 P. Ziółkowski, *Pedeutologia – zarys problematyki*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki. Bydgoszcz 2016. www.wsg.byd.pl

2 Pogląd autorki oparty na jej doświadczeniu w roli trenerki i edukatorki kadry oświatowej, pełnionej od 1996 roku.

kształtowanie się nowej świadomości społeczeństwa. Proces ten zostanie ostatecznie zakończony, gdy „wyrósł na bazie nowego systemu społecznego wartości zostaną zinterioryzowane przez znaczące grupy i warstwy społeczne”³. Te dwa problemy: postępująca dehumanizacja o charakterze globalnym i problemy okresu transformacji o charakterze lokalnym, stanowią wystarczające powody do tego, by podjąć dyskusję o roli nauczyciela w budowaniu odpowiedzialnego, społeczeństwa obywatelskiego i o nim samym, jako o człowieku realizującym to wyzwanie.

Wychowanie już z samej istoty jest działalnością etyczną. Z jednej strony nauczyciel odpowiada za ucznia, jego wszechstronny rozwój na miarę rozpoznanych w szkole indywidualnych potrzeb edukacyjnych i indywidualnych możliwości psychofizycznych oraz wyposażenie go w kompetencje umożliwiające mu sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie w różnych rolach społecznych. Z drugiej strony odpowiada przed nadzorem pedagogicznym i rodzicami. Odpowiada również przed samym sobą, przed swoim sumieniem, które powinno być ukształtowanym w zgodzie z przyjętymi w danym systemie wartościami i normami moralnymi i bezbłędnie odróżniać dobro od zła. Ze względu na tę odpowiedzialność społeczeństwo stawia nauczycielowi wysokie wymagania, w tym w szczególności, wymagania natury moralnej.

Etykę zawodową nauczycieli tworzy nie tylko postawa szacunku i uznania dla wartości, norm i zasad, lecz także umiejętność budowania zasadnych i odpowiedzialnych sądów moralnych w sytuacjach, jakie spotykają oni w swej praktyce zawodowej. Kompetencje te są ważne z co najmniej dwóch powodów. Pierwszym z nich jest omówiona już pokrótce rola wychowawcy kształtującego określony system wartości swoich uczniów, który swoim przykładem i autorytetem wzmacniać ma podejmowane przez siebie działania wychowawcze. Drugim z powodów jest codzienna konieczność rozstrzygnięcia dylematów moralnych takich jak:

Czy nauczać głównie dla wiedzy, umiejętności i sprawności „sprawdzanych w egzaminie zewnętrznym”, czy rozwijać kompetencje niezbędne w realnym życiu?

Czy dbać o dzieci szczególnie uzdolnione, czy obniżyć poziom i zająć się mniej zdolnymi lub wykazującymi specjalne potrzeby edukacyjne?

Czy demaskować niemoralne zachowania nauczycieli i uczniów w stosunku do innych, narażając się na szykany z ich strony, czy udawać, że nic się nie dzieje przyzwalając na ich szerszenie?

Dylemat moralny to sytuacja, w której trzeba dokonać trudnego, nieoczywistego wyboru między dwoma lub więcej rozwiązaniami. Wybór ten wiąże się z pewnymi skutkami, za które trzeba ponieść odpowiedzialność moralną. Choć nie występuje naruszenie prawa nauczyciel jest rozdarty między dobrem a złem, sięga samych korzeni moralności, a przez to istoty reguł porządku

3 B. Blok, Transformacja systemowa – próba scharakteryzowania procesu [w:] Transformacja systemowa w Polsce pod red. Z. Bloka. Toruń 1993.

Zobacz też: B. Kubiczek. Autonomia szkoły. Jak ją tworzyć? Jak z niej korzystać? NOWIK, Opole 2002.

społecznego rozstrzygając np.: czy udzielić swojemu uczniowi korepetycji, czy skupić się wyłącznie na zadaniach, z których jest rozliczana/y/. Dylemat moralny to także sytuacja, w której wykonanie regulacji prawnych, respektowanie obowiązującego prawa oświatowego w pełni, może się okazać praktycznie niemożliwe, np.: jak zachować obiektywizm oceniania nie będąc w stanie w pełni rozpoznać indywidualnych potrzeb oraz możliwości każdego ucznia. Wybór, który nauczyciel dokonuje często dotyczy mniejszego zła lub większego dobra i w pewnych sytuacjach może sprawić, że mimo swojej „etyczności” poczuje się on obciążony, winny, w innych - poczuje ulgę, a w jeszcze innych - zakwestionuje swoje wartości. Pojawiający się w jego umyśle dylemat etyczny jest *de facto* sygnałem wrażliwości moralnej nauczyciela i jego gotowości rozstrzygnięcia go na korzyść uznanych standardów etycznych. Jest elementem towarzyszącym pytaniu: Jak postępować, by pozostając w zgodzie z sumieniem, nie popadać w kolizję z porządkiem wartości i norm, regulującym obszar wspólnoty, której jest się członkiem. Jak daleko można się posunąć, aby nie było za daleko?

Warto w tym miejscu nadmienić, że oprócz dylematów, z jakimi boryka się każdy respektujący prawo nauczyciel, w szkole pojawiają się problemy związane z „brakiem staranności” w wykonywaniu obowiązków nauczyciela określonych w art. 6 ustawy Karta Nauczyciela, czy wręcz problemy związane z „uchybieniem godności zawodu nauczycielskiego”, a więc dotyczące zachowań, które niekoniecznie bywają związane z wykonywaniem obowiązków nauczyciela, lecz nie licują z dobrym imieniem zawodu, a często ukazują „podwójną moralność” nauczyciela. Obserwacja rzeczywistości oświatowej ostatnich kilku lat podpowiada kilka przykładów zachowań nauczycieli, będących przedmiotem prac komisji dyscyplinarnych, takich jak:

- stosowanie seksistowskich lub ksenofobicznych epitetów pod adresem uczniów innej narodowości lub płci, czy też ksenofobiczne wypowiedzi nauczyciela w mediach społecznościowych, któremu art. 6 Karty Nauczyciela nakazuje; „dbać o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów”⁴,

a także takich, które trudno „rozliczyć i osądzić” jak:

- postawa zewnątrzsterowności (wykonuję tylko te obowiązki, z których jestem rozliczany tj. skupiam się wyłącznie na przygotowaniu uczniów do egzaminów zewnętrznych bez dbałości o ich wszechstronny rozwój),
- postawa rytualizmu (podejmuję działania pozorne, udaję, że wykonuję to, czego się ode mnie oczekuje tj. skupiam się bardziej na tworzeniu dokumentów poświadczających działanie niż na samym działaniu).

⁴ U S T A W A z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela. Dz. U. z 2019 r. poz. 2215.
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820030019>

Zachowania te są nie tylko nieetyczne, ale są jawnym naruszeniem obowiązujących przepisów oświatowych nasilając trudności nauczyciela w kontaktach ze współpracownikami, przełożonymi, uczniami i rodzicami wpływając negatywnie na postrzeganie zawodu nauczyciela oraz prestiżu szkoły.

Etyka nauczycielska w świetle badań własnych

Słownik języka polskiego PWN⁵ pod redakcją W. Doroszewskiego definiuje „moralność” jako: „1) zespół ocen, norm i zasad określających zakres poglądów i zachowań uważanych za właściwe; 2) całokształt zachowań i postaw jednostki lub grupy, oceniany według jakiegoś społecznie funkcjonującego systemu ocen i norm moralnych”. Ten sam słownik definiuje też pojęcie „etyka”, które traktowane jest jako synonim słowa „moralność”. Zgodnie z nim etyka to: „1) ogół zasad i norm postępowania przyjętych w danej epoce i w danym środowisku; 2) nauka o moralności”⁶. Encyklopedia PWN⁷ pojęcie „etyki” definiuje następująco: „etyka w sensie potocznym to ogół norm moralnych uznawanych w pewnym czasie przez jakąś zbiorowość społeczną jako punkt odniesienia dla oceny i regulacji postępowania w celu integracji grupy wokół pewnych wartości, synonim moralności”. Internetowy słownik wyrazów bliskoznacznych podaje łącznie 90 synonimów pojęcia „etyczny” podzielonych na 17 różnych grup znaczeniowych, a wśród nich takie, które można odnieść do zawodu nauczyciela: moralny, prawy, prostolinijny, przyzwoity, sprawiedliwy, szlachetny, uczciwy, fair, nieskorumpowany, wiarygodny, prawdomówny, nieprzekupny, nieposzlakowany, niewinny, cenzuralny, dystyngowany, grzeczny, dżentelmeński, kurtuazyjny, na miejscu, obyczajny, taktowny, układny, uprzejmy, niezakłamanym, godny czci, godny szacunku, neutralny, nieuprzedzony, obiektywny, praworządny, rzetelny, nienaganny, skromny, salomonowy, godny naśladowania, humanitarny, zdrowy moralnie, solidny, godny, zgodny z regułami, honorowy, postępujący etycznie⁸.

Biorąc pod uwagę zaprezentowane tu pokrótce rozważania dotyczące wagi moralności w zawodzie nauczyciela nasuwa się pytanie, jak zagadnienie moralności, etyczności postrzegają sami nauczyciele? Poszukując odpowiedzi na tak postawione pytanie poproszono nauczycieli pięciu losowo wybranych placówek oświatowych województwa śląskiego⁹ o podzielenie się opiniami na ten temat, poprzez:

- 1) dokończenie zdania: „Człowiek etyczny, to taki, który...”

⁵ Internetowy słownik języka polskiego PWN
<https://sjp.pwn.pl/sjp/moralno%C5%9B%C4%87;2568434>

⁶ Słownik języka polskiego PWN pod redakcją W. Doroszewskiego. 1996.
<https://sjp.pwn.pl/slovniki/etyczny.html>

⁷ Internetowa encyklopedia PWN. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/etyka;3898956.html>

⁸ Internetowy słownik wyrazów bliskoznacznych. <https://synonim.net/synonim/etyczny>

⁹ Badania zostały przeprowadzone przez autorkę artykułu w trakcie prowadzonych przez nią w tych placówkach szkoleń nauczycieli w styczniu 2020 r.

- 2) udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Jakie zachowania nauczyciela uznał/a/by Pan/i/ za nieetyczne? (proszę wymienić co najmniej 5)
- 3) podanie „najważniejszego” dylematu moralnego, jaki pojawił się w czasie wykonywania zawodu.

W badaniu uczestniczyło 105 nauczycieli placówek województwa śląskiego, w tym: trzech przedszkoli (dwa w Gminie Sieradz, jedno w Sosnowcu), dwóch szkół podstawowych (w Sosnowcu oraz Gminie Konopiska) i dwóch szkół ponadpodstawowych (w Jastrzębiu Zdroju i Częstochowie)¹⁰. Ich rozkład według płci, stażu pracy oraz typu placówki oświatowej prezentuje poniższa tabela.

Tabela 1. Badani nauczyciele według płci, stażu pracy, typu placówki

Typ placówki	Liczba badanych ogółem	Staż pracy w zawodzie nauczyciela							
		0 – 10 lat		11 – 20 lat		21 – 30 lat		Powyżej 30 lat	
		Płeć		Płeć		Płeć		Płeć	
		K	M	K	M	K	M	K	M
Przedszkole	27	11	0	7	0	6	0	3	0
Szkoła podstawowa	30	5	0	7	0	4	2	12	0
Szkoła ponadpodstawowa	48	5	2	21	3	7	5	2	3
Ogółem:	105	21	2	35	3	17	7	17	3

Źródło: badania własne

Istotnym z punktu widzenia poruszanej tematyki wydawało się zdefiniowanie przez badanych nauczycieli pojęcia „etyczny”, które w rozumieniu naukowym oznacza „zgodny z zasadami etyki, związany z etyką, dotyczący etyki, nacechowany pozytywnie ocenianymi wartościami, zgodny z zasadami”¹¹. Zdanie niedokończone: „Człowiek etyczny, to taki, który...” dało im możliwość podzielenia się definicją zapisaną w ich świadomości. Każda z badanych osób podjęła próbę dokończenia zadania, stąd niemożność przytoczenia wszystkich wypowiedzi. Ujęto je w pewne kategorie bliższych lub dalszych naukowemu rozumieniu i przedstawiono w tabeli nr 2.

Tabela 2. „Etyczność człowieka” w rozumieniu badanych

Kategoria definicji	Przykładowe definicje	Liczba odpowiedzi	Liczba definicji według stażu pracy				Liczba definicji według typu szkoły		
			0-10 lat	11-20 lat	21-30 lat	Pow. 30 lat	P	SP	SPp

¹⁰ Badanie przeprowadzono w szkołach, w których autorka artykułu prowadziła w styczniu 2020 roku szkolenia nauczycieli w ramach ich wewnątrzszkolnego doskonalenia zawodowego.

¹¹ Słownik języka polskiego PWN. <https://pl.glosbe.com/pl/pl/etyczny>

Bliskie naukowemu ujęciu „etyczności”/zgodny z zasadami etyki	... postępuje zgodnie z regułami moralnymi uznanymi w jego społeczeństwie, ... ma kręgosłup moralny i kieruje się w życiu zasadami, ... nie przekracza pewnych norm zachowań społecznych, ... trzyma się ogólnie przyjętych zasad, wierzy w nie, stosuje je na co dzień, ... postępuje zgodnie z dobrze ukształtowanym sumieniem,	38	6	13	8	11	13	6	19
Bliskie definicji pojęcia „tolerancji”/szanujący odmienność	... nie ma poglądów rasistowskich, ksenofobicznych, antysemitycznych, nazistowskich, ... współpracuje z drugim człowiekiem z poszanowaniem jego odrębności, godności, sposobu uczenia i rozumienia świata, ... zna i szanuje wartości moralne, uczucia, przekonania swoje i innych, ... powinien szanować inność innej osoby, ... nie przekracza granic drugiego człowieka,	5	2	2	-	1	-	3	2
Bliskie pojęciu „szacunku” dla drugiego człowieka/życzliwy i uprzejmy wobec innych	...nie przekracza granic drugiego człowieka, ... szanuje drugiego człowieka, ... jest empatyczny i szanuje drugiego człowieka, ... jest wrażliwy na niedolę i krzywdę, ... ma szacunek do innych, jest szczerzy, uczciwy, empatyczny,	12	1	5	4	2	-	4	8
Bliskie rozumieniu moralności jako „własnego systemu wartości”/zgodny z własnym sumieniem	... postępuje zgodnie z własnym sumieniem, ... postępuje zgodnie z własnymi wartościami, ... którego postępowanie jest zgodne z głoszonymi zasadami, ... sam rozpoznaje co dobre a co złe i potrafi siebie ocenić w tym wymiarze,	17	8	5	3	1	7	5	5
Bliskie rozumieniu moralności jako budzeniu szacunku, byciu autorytetem, wiarygodności	... stanowi wzór do naśladowania, ... swoją postawą, zachowaniem, sposobem mówienia jest wiarygodny, budzi szacunek i wydaje się być osobą godną naśladowania, autorytetem, ... jest prawdziwy w tym, co mówi i robi, ale jednocześnie to, co robi jest pozytywnym przykładem dla innych, ... jest świadomy panowania nad swoim życiem i wpływu na życie innych, ... przestrzega norm i zasad, jest wzorem kultury osobistej,	11	1	2	3	5	-	3	8
Bliskie rozumieniu moralności jako wyznawaniu wartości chrześcijańskich	... przestrzega zasad kościoła,	1	1	-	-	-	-	-	1
Bardzo „pojemne” w swojej treści obejmujące elementy wyżej wymienionych	...respektuje ogólnie przyjęte zasady, wie, jak zachowywać się w każdej sytuacji, nie krzywdzi nikogo, także siebie, nie stosuje przezwisk, nie obraża, ... w swoim życiu kieruje się zasadami moralnymi, ma na uwadze dobro drugiego człowieka, jest empatyczny, dba o samorozwój duchowy i moralny,	3	-	3	-	-	1	2	-

Inne, nie dające się zaklasyfikować	... przyjmuje prawidłową postawę adekwatną do zaistniałej sytuacji, ... posiada umiejętność poruszania się w labiryncie pozytywnych i negatywnych wartości tak, aby nie szkodzić innym, ... nie rani innych, chyba że ktoś rani jego,	18	4	8	6	-	6	6	6
Ogółem:		105	23	38	24	20	27	29	49

Źródło: badania własne

Naukową definicję moralności podziela 38 spośród 105 badanych nauczycieli, w tym 13 spośród 27 badanych nauczycieli przedszkola, 6 spośród 30 badanych nauczycieli szkół podstawowych, 19 spośród 48 badanych nauczycieli szkół ponadpodstawowych. W grupie tej aż 14 nauczycieli to osoby ze stażem zawodowym powyżej 30 lat. Stanowią prawie połowę badanych nauczycieli (11 spośród 20) z ponad trzydziestoletnim stażem w zawodzie nauczyciela. Rozumienie moralności jako „własnego systemu wartości”, „postępowania zgodnie z własnym sumieniem” jest bliższe nauczycielom w grupie z najniższym stażem zawodowym (8 spośród 23). Takie rozumienie etyczności w grupie nauczycieli ze stażem 0 do 10 lat, czyli ludzi w grupie wiekowej 25 – 35 lat może wynikać z faktu, iż pokolenie do którego należą, zwane pokoleniem Z, to ludzie wychowywani w dużej mierze w czasach dość dużego relatywizmu moralnego¹² wynikającego z omówionego wcześniej zjawiska, jakim jest przechodzenie od jednego do drugiego systemu polityczno-gospodarczego. Jego cechą charakterystyczną jest to, że wyrosłe na bazie nowego systemu społecznego wartości nie zostały jeszcze zinterioryzowane przez znaczące grupy i warstwy społeczne. Na dużą elastyczność w podejściu do zasad wskazują definicje: Człowiek etyczny to taki, który „... przyjmuje prawidłową postawę adekwatną do zaistniałej sytuacji”, „... posiada umiejętność poruszania się w labiryncie pozytywnych i negatywnych wartości tak, aby nie szkodzić innym”.

Wśród stu pięciu definicji znalazły się też bardziej rozbudowane, takie jak: Człowiek etyczny to taki, który „...skupia się na duchowym, wewnętrznym rozwoju w zgodzie ze standardami moralnymi, uczciwy w pracy i życiu codziennym, szanujący drugiego człowieka bez względu na jego status i wykształcenie”, czy też „... zna i szanuje wartości moralne, uczucia, przekonania swoje i innych, to człowiek, który jest świadomy panowania nad swoim życiem i wpływu na życie innych”.

Pytanie pierwsze miało charakter sprawdzający. Rozumienie etyczności człowieka jest bowiem niezwykle ważne w ocenie jego zachowań, a pytanie drugie związane było *stricte* z zawodem nauczyciela i służyło właśnie ocenie moralności jego zachowań. Na pytanie: „Jakie

¹² Relatywizm moralny zakłada, że moralność nie jest oparta na jakimkolwiek ostatecznym standardzie. „Prawdy” etyczne zależą raczej od zmiennych i są rodzajem umowy społecznej.

zachowania nauczyciela uznał/a/by Pan/i/ za nieetyczne?” uzyskano 403 odpowiedzi. Pytanie zostało bowiem opatrzone informacją – wymień co najmniej 5. Zdecydowana większość badanych (78 osób) wskazała 4 lub 5 zachowań nieetycznych, 17 osób wskazało więcej niż wymagane pięć zachowań. Tylko jedna osoba ze szkoły ponadpodstawowej w grupie ze stażem 10 – 20 lat nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie. Nie zauważono zależności pomiędzy wyborem zachowań a zmiennymi, takimi jak: płeć, staż pracy czy też miejsce zatrudnienia. Wybrane spośród licznych odpowiedzi pogrupowano w kategorie według podobieństwa ich zakresu znaczeniowego i zamieszczono w poniższej tabeli.

Tabela 3. Wybrane zachowania nieetyczne nauczycieli według kategorii

Kategoria zachowań	Przykładowe zachowania nieetyczne nauczyciela (grupy zachowań według podobieństwa)	Najczęściej wymieniane
Dotyczące wykonywania obowiązków służbowych/dyscypliny pracy	<ul style="list-style-type: none"> • wystawienie oceny bez czytania pracy, • łamanie przyjętych norm (np. zakazu palenia), • łamanie statutu, • przejmowanie pieniędzy klasowych, • bagatelizowanie/zaniedbywanie swoich obowiązków zawodowych, • zawyżanie/zaniżanie oceny według nazwiska/sympatii, niesprawiedliwe, nieadekwatne do osiągnięć ocenianie, • spóźnianie się, niepunktualność, • brak konsekwencji w respektowaniu i egzekwowaniu obowiązujących w szkole norm, • łapówkarstwo, korupcja, • brak rzetelnego przygotowania do pracy, niedbalstwo, minimalizm, • lenistwo na lekcji (nieangażowanie się), • brak wiedzy merytorycznej, niechęć do rozwoju zawodowego, • brak zapału do pracy, • brak szacunku dla wykonywanego przez siebie zawodu, • brak poszanowania prawa, • nieprzygotowanie się do zajęć, rutyna, • nieprzestrzeganie obowiązków nauczycielskich, • minimalizm, • wykonywanie zawodu, bo muszę, • fałszowanie informacji np. zaświadczeń ze szkoleń, • nieodpowiedni, wyzywający ubiór, 	<ul style="list-style-type: none"> • subiektywne ocenianie osiągnięć ucznia, • brak dyscypliny, • nieodpowiedni, wyzywający ubiór, • niedbałość w wykonywaniu obowiązków, • niechęć do doskonalenia, rutyna,
Dotyczące relacji z uczniem	<ul style="list-style-type: none"> • psychiczne znęcanie się nad uczniem, nękanie, • zastraszanie, groźby, mściwość, • wyśmiewanie słabości ucznia, • porównywanie uczniów, • obrażanie, ublizanie, wyzwiska, epitety, • brak empatii i zrozumienia, • obojętność wobec uczniów potrzebujących pomocy, lekceważenie sygnałów, • łamanie praw ucznia, • upublicznianie informacji o uczniu, 	<ul style="list-style-type: none"> • wyśmiewanie/obrażanie uczniów na forum klasy, • spoufalanie się z uczniami, • zbyt publiczna/niekonstruktwna krytyka, • kierowanie się uprzedzeniami i stereotypami w kontaktach z uczniami,

	<ul style="list-style-type: none"> • stosowanie przemocy fizycznej lub psychicznej, • wtrącanie się do życia prywatnego uczniów, • wykorzystywanie swojej pozycji, • wyróżnianie jednych uczniów, stronniczość, faworyzowanie, preferowanie wybranej płci, uprzedzenia, • intymny związek z uczniem, • spoufalanie się z uczniami, przechodzenie z uczniami na „ty”, • prowokowanie seksualne, • propaganda, faszystowska, rasistowska czy religijna, • brak obiektywizmu w relacjach z uczniami, kierowanie się uprzedzeniami, • brak tolerancji (religijnej, orientacji seksualnej), • zbytnia/publiczna/niekonstruktywna krytyka, • zamknięcie na dialog z uczniem i jego rodzicami, • podnoszenie głosu, krzyk, 	<ul style="list-style-type: none"> • intymne relacje z uczniami,
Dotyczące relacji ze współpracownikami	<ul style="list-style-type: none"> • podważanie kompetencji i autorytetu współpracowników, także w obecności uczniów, • mobbing, • niedotrzymywanie słowa, • kumoterstwo, • plotkarstwo, • dwulicowość, • donosy do dyrekcji, • brak akceptacji odmienności poglądów innych pracowników, • niewiarygodność, • egoizm, samouwielbienie, • używanie wulgarnego słownictwa, • brak umiejętności przyznania się do błędu, • wybuchanie gniewem, • brak szacunku dla innych nauczycieli, • stosowanie epitetów pod adresem innych nauczycieli, publiczne szkalowanie innych, • zamknięcie na dialog z innymi pracownikami, odmowa współpracy, • arogancja, • brak samokrytycyzmu, • nieczułość na potrzeby innych, • oszukiwanie, • brak kultury osobistej, 	<ul style="list-style-type: none"> • brak kultury osobistej, • plotkarstwo, • używanie wulgarnego słownictwa, • podważanie autorytetu, • egoizm,
Dotyczące sfery pozazawodowej	<ul style="list-style-type: none"> • propaganda, faszystowska, rasistowska czy religijna, • picie alkoholu w miejscu publicznym, • uzależnienia, • propagowanie narkotyków, • udzielanie korepetycji swoim uczniom lub proponowanie korepetycji zamiast zindywidualizowania pracy z uczniem, • używanie wulgarnego słownictwa, • zamieszczanie półnagich zdjęć na portalach, • amoralne zachowanie w miejscu publicznym, • nieodpowiednie zachowanie po pracy, • nadużywanie alkoholu, • znęcanie się nad rodziną, • znęcanie się nad zwierzętami, • niezdrowe zainteresowanie seksem (np. pedofilia), 	<ul style="list-style-type: none"> • udzielanie korepetycji, • używanie wulgarnego słownictwa, • amoralne zachowania,

Źródło: badania własne

Badani mieli też wskazać dylemat moralny, który pojawił się w związku z ich pracą zawodową i który określiliby mianem „największego”. Odpowiedzi na związane z tym tematem pytanie udzieliło 38 spośród 105 osób badanych. Oto wszystkie dylematy moralne wymienione przez badanych:

1) w przedszkolu (11 osób spośród 27 badanych):

- *Czy realizować obowiązki, które wymagają ode mnie czasu większego niż wymagany prawnie (3 osoby)?*
- *Jak rozumieć dobro i zło w kontekście pracy wychowawczo-dydaktycznej?*
- *Czy jestem dostatecznie kompetentna?*
- *Czy wykorzystuje w pełni potencjał dziecka i mu pozwalam mu go rozwinąć?*
- *Jak radzić sobie z własnym lenistwem?*
- *Co wybrać: konsekwencję w działaniu, czy nie dostrzegać problemu wymagającego działania z mojej strony? (2 osoby)*
- *Jak radzić sobie z zaburzonymi relacjami interpersonalnymi i być „fair” wobec szefa i współpracowników?*
- *Czy pomagać szczególnie tym dzieciom, których pozycję rodziców można wykorzystać dla własnej korzyści?*

2) w szkole podstawowej (7 osób spośród 30 badanych):

- *Jak wystawiać oceny tak, by nikogo nie skrzywdzić”?*
- *Jak powiedzieć koleżance, że się nie nadaje na stanowisko nauczyciela?*
- *Jak postąpić z rodzicem nadużywającym alkoholu, który w takim stanie przychodzi na spotkania do szkoły?*
- *Jak wymagać od ucznia, który ma problemy rodzinne?*
- *Czy „przepuszczać” do następnej klasy uczniów nie spełniających wymagań edukacyjnych?*
- *Jak realizować podstawę programową, jeśli nie zgadzam się z jej niektórymi założeniami?*
- *Czy realizować obowiązki, które wymagają ode mnie większego czasu niż wymagany prawem i nakładu prywatnych środków finansowych?*

3) w szkole ponadpodstawowej (20 osób spośród 48 badanych):

- *Na ile w relacjach z uczniami mogę uzewnętrznic własne przekonania i wartości?*
- *Czy jestem dobrym nauczycielem?*
- *Czy jestem sprawiedliwy/obiektywny w ocenianiu? (4 osoby)*
- *Czy dawać korepetycje swoim uczniom?*
- *Jak ocenić ucznia opuszczającego lekcje wiedząc, że ma problemy rodzinne?*
- *Dlaczego tylu ludzi niekompetentnych jest wśród nas (nauczycieli)?*
- *Czy na pewno reaguję jak należy na niewłaściwe zachowania uczniów, jeśli nie znam ich uwarunkowań rodzinnych i społecznych?*
- *Jak sprawiedliwie potraktować i ocenić złośliwych, chamskich i dokuczliwych uczniów?*
- *Czy przypadkiem nie skrzywdziłem ucznia słowem podczas mojej pracy?*
- *Jak być uczciwym wobec ucznia i współpracowników oraz wobec siebie w sytuacjach*

- trudnych, gdy trzeba powiedzieć prawdę/gdy wiem, jak zareagują? (2 osoby)*
- *Czy dostatecznie dbam o bezpieczeństwo moich uczniów? (2 osoby)*
 - *Co zrobić, gdy pełnoletni uczeń prosi, by nie informować o jego sprawach rodziców, a ja wiem, że ma problemy, z którymi nie jest w stanie sam sobie poradzić? (2 osoby)*
 - *Czy uczniowi przyda się w przyszłości to, czego go uczę?*
 - *Czy mam adekwatną samoocenę?*

W odpowiedzi na pytanie o „największy” dylemat moralny pojawiły się też dwie opinie: „Ocenianie jest niemoralne” (szkoła ponadpodstawowa) oraz „Nauczanie dzieci w kontekście nauki religii w szkole to sprzeczność doktryny religijnej z podstawami nauki” (szkoła podstawowa) oraz kwestie związane z nieadekwatnym do wykonywanych zadań wynagrodzeniem (3 osoby), poczuciem braku docenienia pracy nauczyciela w przedszkolu, traktowaniem go wyłącznie jako opiekuna (3 osoby), czy też rozliczaniem godzin pracy.

Najwięcej dylematów (10) mieli nauczycieli szkoły ponadpodstawowej w grupie ze stażem od 10 – 20 lat. Wydaje się to zasadne, jeśli uwzględnić, że są w wieku, w którym posiada się pełną dojrzałość społeczną i emocjonalną i wystarczająco duże doświadczenie zawodowe, na które – można założyć - składają się liczne sytuacje trudne, konfliktowe wymagające konfrontowania ich ze społecznie funkcjonującym systemem ocen i norm moralnych.

Analiza uzyskanego materiału badawczego nasuwa wniosek: choć tylko niewiele ponad 1/3 badanych definiuje pojęcie „etyczność” człowieka w sposób bliski jego definicji naukowej to licznie podane przykłady zachowań nieetycznych dotyczące różnych obszarów funkcjonowania nauczyciela oraz kontekst wymienionych dylematów moralnych wskazują na ich dużą „wrażliwością moralną”. Skąd więc narastające problemy wychowawcze i dyscyplinarne nauczycieli? Badania w zakresie zasygnalizowanych tu zagadnień etycznych należałoby poszerzyć i pogłębić.

Etyczne powinności nauczyciela w świetle obowiązujących przepisów

Zagadnieniami dotyczącymi zawodu nauczyciela zajmuje się jedna z subdyscyplin pedagogiki – pedeutologia, powstała w wyniku potrzeby sprofesjonalizowania zawodu nauczyciela z którą związane są:

- deontologia nauczycielska zajmująca się powinnościami nauczyciela,
- aksjologia nauczycielska - nauka o wartościach nauczycielskich (np. o etyce zawodu nauczyciela)¹³. Jej wpływ na określanie powinności nauczycielskich widoczny jest w wielu

13 P. Ziółkowski, Pedeutologia – zarys problematyki. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki. Bydgoszcz 2016. www.wsg.byd.pl

przepisach prawa, a w szczególności preambułach ustaw regulujących funkcjonowanie polskiej oświaty: ustawie Prawo Oświatowe oraz ustawie Karta Nauczyciela.

Preambuła pierwszej z nich stanowi: „Oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa; kieruje się zasadami zawartymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także wskazaniem zawartymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Prawach Dziecka. Nauczanie i wychowanie – respektując chrześcijański system wartości – za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości Ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności”¹⁴.

Wartości uniwersalne stanowiące podstawę funkcjonowania państwa we wszystkich jego obszarach określono w preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w następujący sposób: „my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, (...) ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot.”¹⁵

Preambuła Karty Nauczyciela stanowi natomiast: „Mając na względzie doniosłą rolę oświaty i wychowania w Rzeczypospolitej Polskiej, pragnąc dać wyraz szczególnej randze społecznej zawodu nauczyciela zgodnie z potrzebami i oczekiwaniami, otwierając niniejszą ustawą drogę do dalszych uregulowań prawnych systemu edukacji narodowej, stanowi się, co następuje” (...), a następnie w art. 6 zatytułowanym „Obowiązki nauczyciela” uszczegóławia: „Nauczyciel obowiązany jest: 1) rzetelnie realizować zadania związane z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą, w tym zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę; 2) wspierać każdego ucznia w jego rozwoju; 3) dążyć do pełni własnego rozwoju osobowego; 3a) doskonalić się zawodowo, zgodnie z potrzebami szkoły; 4) kształcić i wychowywać młodzież w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, 5) dbać o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i

14 USTAWA z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. Dz. U. 2017 poz. 59.

15 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów¹⁶. Art. 9 tej ustawy w rozdziale 3 „Wymagania kwalifikacyjne” jednoznacznie określa, że stanowisko nauczyciela może zajmować osoba, która nie tylko posiada wyższe wykształcenie z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym oraz spełnia warunki zdrowotne niezbędne do wykonywania zawodu, ale także „przestrzega podstawowych zasad moralnych”. Zgodnie z art. 15 tego aktu prawnego, nauczyciela, któremu nadaje się stopień nauczyciela mianowanego zobowiązuje się do złożenia ślubowania, potwierdzanego następnie jego podpisem, według następującej roty: „Ślubuję rzetelnie pełnić mą powinność nauczyciela wychowawcy i opiekuna młodzieży, dążyć do pełni rozwoju osobowości ucznia i własnej, kształcić i wychowywać młode pokolenie w duchu umiłowania Ojczyzny, tradycji narodowych, poszanowania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.” Ślubowanie może być złożone z dodaniem słów: „Tak mi dopomóż Bóg”¹⁷.

Ponadto rozdział 10 „Odpowiedzialność dyscyplinarna” w art. 75 stanowi, że „nauczyciele podlegają odpowiedzialności dyscyplinarnej za uchybienia godności zawodu nauczyciela lub obowiązkom, o których mowa w art. 6, a za uchybienia przeciwko porządkowi pracy, w rozumieniu art. 108 Kodeksu pracy, wymierza się nauczycielom kary porządkowe zgodnie z Kodeksem pracy. Kar porządkowych, nie wymierza się za popełnienie czynu naruszającego prawa i dobro dziecka. O popełnieniu przez nauczyciela czynu naruszającego prawa i dobro dziecka dyrektor szkoły, a w przypadku popełnienia takiego czynu przez dyrektora szkoły – organ prowadzący szkołę, zawiadamia rzecznika dyscyplinarnego (...) nie później niż w ciągu 3 dni roboczych od dnia powzięcia wiadomości o popełnieniu czynu”¹⁸. Od 01 września 2019 roku zgodnie z art. 85 Karty Nauczyciela, jeżeli jakkolwiek czyn nauczyciela, w tym uchybienia przeciwko porządkowi pracy, w rozumieniu art. 108 Kodeksu pracy, narusza prawa i dobro dziecka dyrektor jest zobowiązany wszcząć postępowanie dyscyplinarne¹⁹. Karami dyscyplinarnymi wymierzonymi przez komisje dyscyplinarną są: 1) nagana z ostrzeżeniem; 2) zwolnienie z pracy; 3) zwolnienie z pracy z zakazem przyjmowania ukaranego do pracy w zawodzie nauczyciela w okresie 3 lat od ukarania; 4) wydalenie z zawodu nauczyciela.

Światowa federacja nauczycielskich związków zawodowych (EI – *Education International*) przyjęła w 2001 roku *Deklarację w sprawie etyki zawodu nauczyciela*, która przedstawiała zbiorowe oraz indywidualne powinności wobec: zawodu, uczniów/studentów, koleżanek/kolegów, kierownictwa, rodziców uczniów. Dokument dał asumpt do tworzenia kodeksów etycznych, nad którymi pracować miały, niezależnie od siebie, krajowe związki zawodowe nauczycieli²⁰. W efekcie

16 U S T AWA z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela. Dz. U. z 2019 r. poz. 2215.

17 Tamże.

18 Tamże.

19 Tamże.

20 W 1995 roku Polskie Towarzystwo Nauczycieli opracowało Kodeks etyki nauczycielskiej, który nie został upowszechniony w szkołach. J. Kropiwnicki „Nowa szkoła” nr 7/ 2005.

oba związki nauczycielskie reprezentujące w Polsce EI: Związek Nauczycielstwa Polskiego oraz Sekcja Krajowa Oświaty i Wychowania NSZZ Solidarność uznały, że nie ma żadnych podstaw do wydawania w tym zakresie dodatkowych, wewnętrznych aktów prawnych tj. kodeksów etyki zawodowej nauczycieli w szkołach i placówkach prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego. Zacytowany wcześniej w pełnym brzmieniu art. 6 ustawy Karta Nauczyciela zawiera katalog praw i obowiązków nauczycieli. Brak jest natomiast przepisów umożliwiających doprecyzowanie tych praw i obowiązków w jakimkolwiek innym akcie, ponieważ artykuł ten nie zawiera w tym zakresie szczegółowego upoważnienia. Nie ma więc regulacji prawnej nakazującej wprost wprowadzenie w jednostce systemu oświaty kodeksu etyki, ale zasadność utworzenia takiej regulacji wynika z norm dotyczących zasad przeprowadzania kontroli zarządczej²¹.

Wprowadzając kodeks etyki dyrektor musi pamiętać, aby jego postanowienia nie pozostawały w kolizji z aktami wyższego rzędu, a więc oparte były na wartościach uniwersalnych. Mogą/powinny się w nich znaleźć, takie zasady jak:

1. Nauczyciel powinien stanowić wzór osobowości prawej i szlachetnej, wrażliwej i odpowiedzialnej, o postawie otwartej na drugiego człowieka.
2. Podstawowym zadaniem nauczyciela jest troska o dobro ucznia.
3. Nauczyciel uczciwie i rzetelnie przekazuje wiedzę, zgodną z prawdą naukową.
4. Nauczyciel szanuje godność ucznia w procesie kształcenia i wychowania.
5. Nauczyciel uczy kultury współżycia ze światem przyrody.
6. Nauczyciel, kierując się dobrem ucznia, wybiera odpowiednie metody, formy oraz środki nauczania i wychowania, stosuje obiektywne kryteria oceny, z uwzględnieniem zasady indywidualizacji.
7. Nauczyciel stale doskonali własne kwalifikacje i kompetencje zawodowe dostosowując swoją wiedzę i umiejętności pedagogiczne do najlepszych standardów nauki, dydaktyki i pedagogiki.
8. Nauczyciela obowiązuje tajemnica zawodowa. Ujawnienie wiadomości, objętych tajemnicą zawodową, jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy zachowanie tajemnicy może prowadzić w przyszłości do poważnego zagrożenia czyjegoś bezpieczeństwa lub innych dóbr osobistych, lub zachowanie tajemnicy może prowadzić w przyszłości do naruszenia prawa.
9. Nauczyciel, mając prawo do godziwego wynagrodzenia, nie uzależnia od niego jakości swej pracy.

²¹ Komunikat nr 23 Ministra Finansów z 16 grudnia 2009 r. w sprawie standardów kontroli zarządczej dla sektora finansów publicznych. Dz. Urz. Min. Fin. Nr 15, poz. 84.

Komunikat nr 3 Ministra Finansów z 16 lutego 2011 r. w sprawie szczegółowych wytycznych w zakresie samooceny kontroli zarządczej dla jednostek sektora finansów publicznych. Dz. Urz. Min. Fin. Nr 2, poz. 11.

10. Nauczyciel kieruje się takimi samymi zasadami etycznymi zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym.
11. Ujemna opinia o pracy nauczyciela nie może mieć cech zniesławienia.
12. Obowiązkiem nauczyciela jest umacnianie poczucia odpowiedzialności i dumy z przynależności do polskiego narodu oraz wychowywanie w duchu patriotyzmu i solidarności międzyludzkiej.
13. Powinnością nauczyciela jest troska o dobre imię szkoły i stanu nauczycielskiego.
14. Nauczyciel powinien brać czynny udział w życiu społecznym, samorządowym oraz upowszechniać właściwe wzorce zachowania i wychowania, w szczególności kształtować patriotyzm, wrażliwość społeczną i moralną.

Summary

Artykuł podejmuje zagadnienie etyki w zawodzie nauczyciela, którego poglądy i postawy mają bezpośredni wpływ na proces rozwoju moralnego dzieci i młodzieży, ich zachowania i postawy, z uwzględnieniem obowiązujących w tym zakresie przepisów prawa oraz przeprowadzonego przez autorkę badania nauczycieli pięciu placówek oświatowych. Prezentuje, jak nauczyciele rozumieją pojęcie etyczności w kontekście wykonywanych zadań oraz zakres dylematów moralnych, z jakimi mają do czynienia na co dzień.

The article addresses the issue of ethics in the profession of a teacher, whose views and attitudes have a direct impact on the moral development process of children and adolescents, their behavior and attitudes, taking into account the applicable laws and the study of the teachers of five educational institutions conducted by the author. It presents how teachers understand the concept of ethics in the context of their tasks and the scope of moral dilemmas they face every day.

Bibliografia:

1. Blok B., Transformacja systemowa – próba scharakteryzowania procesu [w:] Transformacja systemowa w Polsce pod red. Z. Bloka. Toruń 1993.
2. Hołówka J., Etyka w działaniu. Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.
3. Homplewicz J. „Etyka pedagogiczna”. WSP Rzeszów, 1996.
4. Internetowy słownik języka polskiego PWN.
5. Internetowa encyklopedia PWN.
6. Internetowy słownik wyrazów bliskoznacznych.
7. Komunikat nr 23 Ministra Finansów z 16 grudnia 2009 r. w sprawie standardów kontroli zarządczej dla sektora finansów publicznych. Dz. Urz. Min. Fin. Nr 15, poz. 84.
8. Komunikat nr 3 Ministra Finansów z 16 lutego 2011 r. w sprawie szczegółowych wytycznych w zakresie samooceny kontroli zarządczej dla jednostek sektora finansów publicznych. Dz. Urz. Min. Fin. Nr 2, poz. 11.
9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.
10. Kubiczek B., Autonomia szkoły. Jak ją tworzyć? Jak z niej korzystać? NOWIK, Opole 2002.
11. Malitowska A., Etyka zawodowa. Kompetencje etyczne nauczycieli. PRINCIPIA LVII-LVIII, 2013.
12. Słownik języka polskiego PWN pod redakcją W. Doroszewskiego. Warszawa, 1996.
13. U S T A W A z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. Dz. U. 2017 poz. 59.

14. U S T A W A z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela. Dz. U. z 2019 r. poz. 2215.
15. Ziółkowski P., Pedeutologia – zarys problematyki. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki. Bydgoszcz 2016.